видавництво Генеза

ТЕТЯНА ЛАДИЧЕНКО,
ІЛОНА ЛУКАЧ, НАТАЛІЯ ПОДАЛЯК

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

електронний додаток

8

Розділ 3

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Натисніть на піктограму, щоб активувати

– календарно-тематичне планування

– зміст підручника

– розробка уроку на тему «Конкіста – завоювання Нового Світу» (§ 2)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДО ІНТЕРАКТИВНИХ ЗАВДАНЬ

– виконати онлайн-вправу

– збільшити зображення

– передивитися відео

карта – перейти до зазначеного документа

Розділ 3

ДЕРЖАВИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В XVI–XVII СТ.

§9 АБСОЛЮТНА МОНАРХІЯ У ФРАНЦІЇ

Подумайте! Складіть логічні пари зі слів і словосполучень, зазначених у хмаринці.

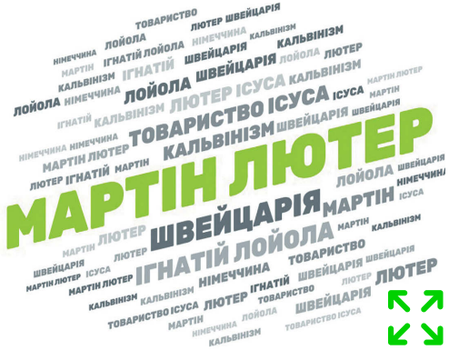

1. Становлення абсолютної монархії. На зламі XV–XVI ст. країни Західної Європи вступили в новий етап свого розвитку. У них відбувалося формування **абсолюти́зму** – такої форми державної влади, за якої особисте правління государя майже необмежене. Найбільш завершеної форми абсолютизм набув у Франції.

Помітне зміцнення королівської влади пов'язане з ім'ям обдарованого, освіченого та енергійного монарха **Франці́ска I** (1515–1547). Він ніколи не скликав Генеральних штатів і в проведенні державної політики спирався на Королівську раду. Найважливіші справи монарх вирішував у вузькому колі наближених осіб і перший увів у свої накази фразу: «Така моя добра воля».

За правління Франціска I в мальовничих околицях Парижа й на берегах Луари побудували прекрасні просторі замки. Королівські резиденції Шамбор і Фонтенбло, побудовані в новому ренесансному стилі з розкішними парками та садами, утілювали велич і могутність монаршої влади. Трон оточували нащадки знатних родин і родичі панівної династії – принци й герцоги, які переважали в Королівській раді, управляли провінціями, командували військом і флотом. До столиці вирушало також середнє та дрібне дворянство – «дворянство шпаги». Його привілеєм залишалася військова служба, несення якої звільняло від податків.

Але справжньою опорою короля був численний чиновницький апарат. У нагороду за вірну службу частина чиновників отримала дворянське звання. Так утворилося «дворянство мантії». У самій його назві крився натяк на те, що в минулому ці люди носили мантію, тобто були юристами або секретарями.

Франціск I домігся від Ватикану передачі йому права призначати єпископів. Король віддавав церковні посади своїм наближеним або залишав ці посади вільними, а всі прибутки з них привласнював. Отже, французька церква опинилася під контролем короля, що також сприяло посиленню його влади.

Система влади у Франції XVI–XVII ст.

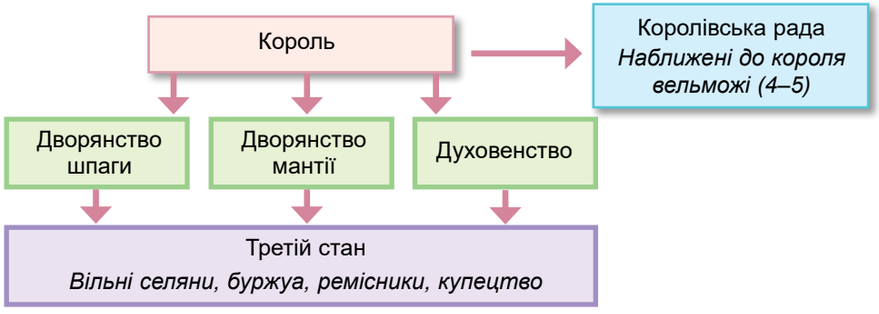

Син Франціска I, **Генріх II** (1547–1559), услід за батьком відмовився від скликання Генеральних штатів. Він став першим французьким королем, до якого почали звертатися «Ваша Величносте». Раніше так ушановували лише імператорів.

Посилення абсолютистської влади французьких монархів супроводжувалось активізацією зовнішньої політики. Упродовж 1494–1559 рр. Франція вела Італійські війни, які забезпечували постійну роботу й основне джерело прибутків не одному поколінню «дворянства шпаги», але зрештою закінчилися для Франції безуспішно.

2. Правління Генріха IV. Після тривалих і кровопролитних релігійних війн престол опинився в міцних руках **Генріха IV**. У **1598 р.** король видав **Нантський едикт**, за яким католицьку віру було визнано офіційною, а католицькому духовенству повернули всі його колишні права й майно. Водночас гугенотам дозволили проводити богослужіння по всій країні, за винятком Парижа й деяких великих міст, а також нарівні з католиками обіймати державні посади.

Розгляньте портрет. Які, на вашу думку, риси характеру короля відобразив художник?

Жан Клуе. Портрет Франціска I. *1525–1530 рр.*

Розгляньте портрет. Чим, на вашу думку, портрет Генріха IV кардинально відрізняється від портретів попередніх правителів?

Франс Поурбюс Молодший. Портрет Генріха IV. *1610 р.*

Пішовши на поступки гугенотам, Генріх IV дав країні перепочити й зупинив її розорення. Прагнучи відродити Францію, король та його перший міністр Сюллі послідовно впроваджували політику підтримки національного виробництва та торгівлі. Вони заохочували розвиток мануфактур з виготовлення шовку, полотна, гобеленів, фаянсових виробів, шпалер. Генріх IV зменшив податки та покращив становище селян.

3. Кардинал Рішельє. Сину Генріха IV було лише 9 років, коли він став королем **Людовіком** (фр. – **Луї**) **XIII**. Скориставшись малолітством короля, французьке дворянство повністю вийшло з-під контролю влади. У країні відбувався політичний безлад.

Порядок установив перший міністр Людовіка XIII **кардинал Арман-Жан дю Плессі де Рішельє** (1585–1642). Не зважаючи на гучні титули заколотників, він жорстоко з ними розправлявся.

Шалене обурення знаті викликав виданий міністром закон про заборону дуелей. Тільки за 20 років правління Генріха IV на дуелях загинуло близько 12 тисяч дворян. Кардинал Рішельє заявив, що обов'язок підданих – не знищувати один одного, а проливати свою кров за короля та батьківщину.

Філіпп де Шампень. Портрет кардинала Рішельє. *1635 р.*

Важливим завданням кардинала було також заспокоїти гугенотів. Скориставшись ослабленням королівської влади, вони створили на півдні Франції справжню «державу в державі», мали власну систему оборони й навіть флот, мали підтримку від Англії та Голландії. Коли гугеноти в порту Ла-Рошель влаштували заколот, Рішельє оточив фортецю та два роки тримав її в щільній облозі. Після капітуляції захисників Ла-Рошель король, за порадою Рішельє, зберіг їм життя та право сповідувати протестантську віру. Проте в гугенотів відібрали всі фортеці й позбавили їх політичних привілеїв, які їм було надано Нантським едиктом. Гугенотська «держава в державі» припинила існування.

Розгляньте фотоілюстрацію. Пригадайте, події якого роману розвиваються на тлі облоги Ла-Рошелі.

Дві середньовічні вежі, які є символом міста Ла-Рошель. *Сучасне фото*

Перший міністр підпорядкував королю місцеве управління, створивши нову важливу посаду – інтендантів. Ними ставали освічені люди незнатного походження, які контролювали діяльність органів влади й втручалися в усі сфери життя у провінціях. Вони отримували призначення від уряду, повністю від нього залежали та були слухняними виконавцями розпоряджень кардинала-міністра.

З приходом Рішельє до влади відбулися серйозні зміни в зовнішній політиці Франції. Кардинал відстоював ідею «європейської рівноваги» і виступав проти прагнення Габсбургів головувати в Європі. Завдяки дипломатичним, а згодом і воєнним діям Франція зуміла приєднати до своїх володінь Лотарингію, Ельзас та інші землі, її вплив на міжнародній арені надзвичайно зріс.

Дізнайтесь! У яких книжках і фільмах кардинал Рішельє є одним з головних героїв?

Рішельє вважав, що «освіченість – найкраща окраса держави». У 1635 р. він заснував знамениту Французьку академію, усіляко підтримував письменників, художників і вчених. За сприяння Рішельє стала виходити перша французька газета, яку міністр використовував для пропаганди своєї політики.

ПОДРОБИЦІ

Стосунки між Людовіком XIII та його першим міністром були непростими. Якось вони разом виходили з королівського кабінету. Біля порога король раптом зупинився і, звертаючись до Рішельє, уїдливо сказав: «Проходьте першим, усі й так говорять, що саме Ви справжній король». Інший розгубився б, але не Рішельє. Він підхопив свічник і впевнено рушив далі зі словами: «Так, сір, я йду попереду, аби освітлювати Вам дорогу».

Документ

XVII ст. З «Політичного заповіту» Рішельє

Я обіцяв Вашій Величності всю свою майстерність і весь авторитет, аби знищити партію гугенотів, зламати пиху вельмож, привести всіх підданих до виконання їхніх обов'язків і піднести Ваше ім'я серед іноземних націй на той рівень, на якому воно має перебувати.

Дворянство потрібно розглядати як один з найславніших нервів держави, здатний багато сприяти її збереженню та зміцненню. Ті дворяни, які відійшли від доблесті предків та ухиляються від того, щоб служити короні шпагою і життям, заслуговують на позбавлення переваг свого походження та несення частини тягаря народу.

Якби народ надто благоденствував, його не можна було б утримати в межах його обов'язків. Його варто порівнювати з мулом, який, звикнувши до тягаря, псується від тривалого відпочинку більше, ніж від праці.

1. У чому кардинал вбачав свої заслуги перед Францією та королем? 2. Яке місце в житті держави Рішельє визначав дворянам і яке – простолюду?

4. Абсолютизм за Людовіка XIV. У другій половині XVII ст. Франція перетворилася на одну з найсильніших держав Європи. Після смерті Людовіка XIII королем став його п'ятирічний син **Людовік XIV** (1643–1715), а королевою-регенткою – мати малолітнього монарха Анна Австрійська. Фактично влада опинилася в руках її всесильного фаворита, першого міністра, кардинала Джуліо Мазаріні. Талановитий дипломат, він провадив непопулярну серед французів внутрішню політику, що призвело до громадянської війни – Фронди. Покінчивши з Фрондою, французький абсолютизм вступив у свою найблискучішу добу, пов'язану з ім'ям Людовіка XIV, якого прозвали Король-сонце.

ПОДРОБИЦІ

Прозвання Король-сонце виникло, коли 15-річний Людовік станцював в одному з придворних балетів партію «Сонця, що розганяє темряву». Воно швидко й міцно злилося з іменем монарха, який, ставши дорослою людиною, свідомо заохочував живописців і скульпторів зображувати себе у вигляді міфічного Аполлона – бога сонця.

Перегляньте фрагмент музичного історичного фільму Жерара Корбйо «Король танцює». У ньому ви зможете побачити, як зовсім юний Людовік XIV у ролі бога Сонця брав участь у «Балеті ночі». Прослухайте також чудову музику композитора Жана-Батіста Люллі, який згодом став придворним композитором короля Франції.

Він був рішуче переконаний у божественному походженні королівської влади й упевнений у її безмежності. Саме Людовіку XIV належить крилатий вислів «Держава – це я!». Ідею власної величі монарх утілив у Версалі – грандіозному палацовому ансамблі, що розташований поблизу Парижа. Людовік переніс сюди свою резиденцію, а за його правління виник пишний і суворий придворний церемоніал. Правління Людовіка XIV є найяскравішим утіленням **абсолютної монархії** як перехідної форми від середньовічної станово-представницької держави до сучасної національної.

Після того як у 1685 р. Людовік XIV скасував Нантський едикт, гугенотів стали переслідувати: їхні храми руйнували, пасторів виганяли, школи закривали. Гугенотів силою змушували переходити в католицтво. У такий спосіб Людовік сподівався встановити у своїй державі релігійну єдність, але результат виявився зовсім інший. Близько 200 тисяч гугенотів, переважно досвідчених ремісників і комерсантів, покинули Францію. Вони знайшли притулок у сусідніх протестантських країнах і в Новому Світі, куди не тільки вивезли величезні кошти, а й секрети свого ремесла. Масовий вихід гугенотів завдав відчутного удару французькій економіці.

Розгляньте репродукцію картини. Поясніть, як художник зобразив велич Короля-сонце. Як поводить себе король, а як – майбутні академіки?

Шарль Лебрен. Заснування Академії наук Людовіком XIV. *XVII ст.*

Розгляньте портрет. Чим він відрізняється від портретів монархів?

Клод Лефевр. Жан-Батіст Кольбер

5. Жан-Бати́ст Кольбе́р. Існувала лише одна людина, без з'ясування думки якої король не ухвалював жодного важливого рішення, – міністр фінансів **Жан-Батіст Кольбер** (1619–1683).

Кольбер добре розумів, що сила держави залежить від стану фінансів, тому приділяв велику увагу промисловому розвитку країни, проводячи політику **меркантилі́зму**. Меркантилізм – економічна політика, що полягає в активному втручанні держави в господарське життя країни. Вона передбачає:

- заохочення підприємців і комерсантів всередині країни;
- кредити та податкові пільги для мануфактур;
- підвищення якості вітчизняних товарів;
- високі мита на іноземні товари.

Подумайте! Якщо французькі підприємці не мали конкуренції з іноземцями на внутрішньому ринку, чи сприяло це поліпшенню якості товарів? Відповідь обґрунтуйте.

Улюбленим дітищем Кольбера був флот. Зміни відбулися просто разючі: французький флот зріс до 270 кораблів і 60 галер. Кольбер мав на меті знищити морську перевагу головних суперниць Франції – Голландії та Англії – та забезпечити Франції першість на морі. У Франції виникли потужні торговельні компанії: Ост-Індська вела справи на території сучасної Індонезії, а Вест-Індська – в Америці. Вони торгували всім – від цукру до рабів, але так і не змогли потіснити Голландію в міжнародній торгівлі.

Документ

XVII ст. Жан-Батіст Кольбер. З «Листів, спогадів і настанов»

Крім тих вигод, які само по собі могло б принести надходження в Королівство великих коштів, ми завдяки мануфактурам забезпечили б хлібом насущним мільйон простого люду, який животіє нині через відсутність роботи... Значне зростання кількості кораблів ще більше посилить велич і могутність держави... Якщо до природної могутності Франції король зможе приєднати силу, яку дають промисловість і торгівля... то велич і могутність короля зростуть до небувалих розмірів.

***1.** Чи дбав Кольбер про потреби простого народу? **2.** Чому таке велике значення французький міністр надавав будівництву флоту та якої мети прагнув цим досягти? **3.** Що, на переконання автора, становило основу могутності держави?*

1. Як відбувався процес зміцнення королівської влади у Франції за правління королів Франціска I та Генріха II?
2. Яку політику провадив Генріх IV?
3. Схарактеризуйте ключові реформи кардинала Рішельє у внутрішній політиці Франції. Чому вони спричинили обурення аристократії?
4. Яких успіхів досяг Рішельє на міжнародній арені?
5. Як виникло прозвання Король-сонце?
6. Яку політику щодо сусідніх країн проводив Людовік XIV?
7. Що стало наслідком скасування Людовіком XIV Нантського едикту?
8. Назвіть найважливіші заходи Жана-Батіста Кольбера на посаді міністра фінансів Франції.
9. Чи досяг успіху Кольбер, реформуючи французький флот?

1. *У зошитах заповніть порівняльну таблицю **«Політика Франції щодо гугенотів»**.*

За часів:	Причини	Сутність	Наслідки
Генріха IV			
кардинала Рішельє			

2. ***Робота в парах.** Поділіть аркуш паперу навпіл, позначте одну половину знаком «+», іншу – знаком «–». Зазначте позитивні риси (+) режиму абсолютної влади Людовіка XIV (1-ша особа) і негативні риси (–) – (2-га особа). Порівняйте висновки: яких ознак більше?*
3. *Виконайте онлайн-вправу «Утвердження абсолютної монархії у Франції».*

Перегляньте відео «Правління Генріха IV». На основі відеоматеріалу та матеріалів параграфа складіть і представте на загал історичний портрет монарха Генріха IV.

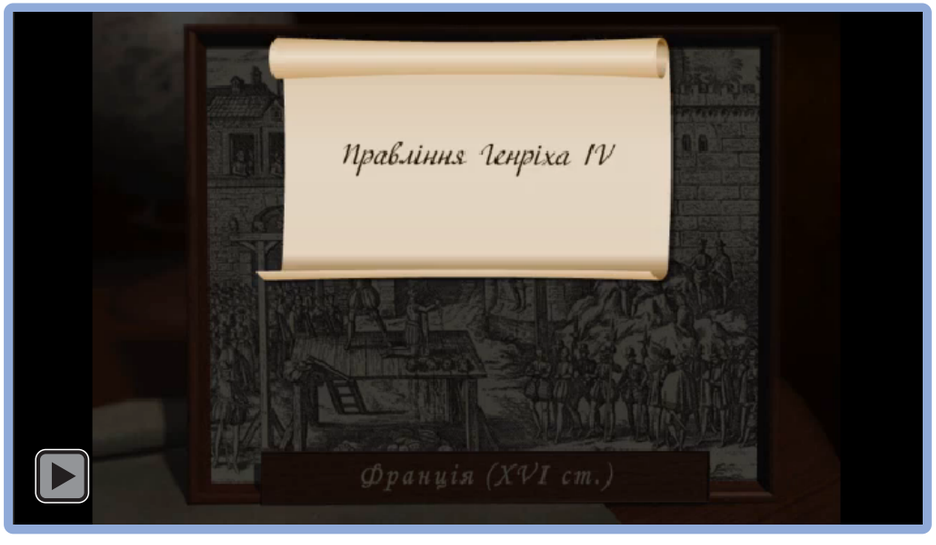

§10 У ВОЛОДІННЯХ ГАБСБУРГІВ

Подумайте! Складіть хронологічний ланцюжок зі слів, зазначених у хмаринці.

1. Іспанія під владою Габсбургів. Наприкінці XV ст. Іспанія об'єдналася під владою Ізабелли Кастильської та Фердинанда Арагонського й перетворилася на одну з провідних країн Європи. У результаті успішних війн іспанська корона приєднала Південну Італію, а експедиції Колумба принесли їй величезні володіння за океаном. Об'єднавши країну територіально, Фердинанд та Ізабелла вирішили встановити в ній релігійну єдність. Почався наступ на іновірців – іудеїв і переможених під час Реконкісти мусульман. В атмосфері релігійної нетерпимості католицькі фанатики безжально знищували безцінний культурний спадок арабської Іспанії.

Подумайте! Які наслідки, на вашу думку, мали для Іспанії розправи з іновірцями?

За таких умов до влади в Іспанії прийшов Карл Габсбург (1516–1556). Він був онуком Фердинанда та Ізабелли по материнській лінії і успадкував від них Іспанію, володіння в Італії та Новому Світі, а від діда з батьківського боку – німецького імператора Максиміліана I – Австрію, Нідерланди та чималу частину німецьких і чеських земель. У 1519 р. шляхом підкупу Карл домігся свого обрання імператором. Відтепер іспанський король став імператором Карлом V. Управляти такою величезною державою та утримувати під контролем її обширні території було непросто.

Документ

XVI ст. З «Автобіографії» міністра Гаттінарі

У 1519 р. довелося мені клопотатися перед курфюрстами про увінчання короля Карла імператорською короною. І сказав я їм, що імператорська влада має право претендувати на панування над цілим світом, бо так повелів сам Господь наш. Якщо імператорська влада опиниться в руках слабосильного князя, то від цього нічого, крім шкоди, не буде. Проте зовсім іншим буде результат у разі переходу імператорського титулу до могутнього короля, основу влади якого становлять великі багаті країни. Він не тільки піклуватиметься та всіляко оберігатиме свої спадкоємні землі, але, приєднавши до них нові, так збільшить володіння імперії, що досягне світового панування.

***1.** Визначте головну політичну мету Карла V. **2.** Як ви розумієте слова автора про те, що небажано обирати імператором «слабосильного князя»?*

Постійні війни вимагали щодалі більше коштів і вели до зростання податків, що призводило до зубожіння простого люду.

Великих зусиль вимагало від Карла V протистояння зовнішнім ворогам. Головним серед них була Франція, майже з усіх боків затиснута володіннями Габсбургів. Другою серйозною небезпекою були турки, які впритул наблизилися до володінь Карла V в Центральній Європі. Імператору не пощастило створити омріяну світову католицьку імперію. Старий і зломлений невдачами, Карл V зрікся влади.

Його молодший брат Фердинанд успадкував Австрію, Чехію, частину угорських і німецьких земель, а також імператорський титул. Син Філіпп отримав Іспанію з її володіннями в Америці, більшу частину Італії та Нідерланди. Рід Габсбургів розпався на дві гілки – австрійську та іспанську.

Розгляньте портрет. Чому, на вашу думку, художник зобразив могутнього монарха не з атрибутами влади, а як звичайну людину?

Вечелліо Тіціан. Портрет Карла V. *1548 р.*

2. Занепад Іспанії. Ще за життя батька **Філіпп II** (1555–1598) набув чималого політичного досвіду, управляючи Іспанією за відсутності Карла V. «Обережний король» (так за повільність в ухваленні рішень називали Філіппа сучасники) успадкував наймогутнішу державу Західної Європи.

ПОДРОБИЦІ

Філіпп не любив суєти великих міст і зробив столицею Іспанії маленький Мадрид, розташований у центрі країни. Але скоро й там для монарха стало надто шумно. Йому підшукали усамітнену місцевість у горах поблизу Мадрида й побудували там Ескоріал. Цю споруду інколи називали восьмим дивом світу. Вона слугувала водночас палацом, усипальницею та монастирем. Для прикрашення Ескоріалу Філіпп II зібрав величезну колекцію творів мистецтва, зокрема шедеври Тіціана, Веронезе, Босха. Король дуже пишався своєю колекцією географічних карт і багатою бібліотекою, де зберігалася безліч безцінних старовинних рукописів.

Розгляньте ілюстрацію. Яке враження на вас справив Ескоріал? Чи погоджуєтеся ви з тим, що його можна вважати восьмим дивом світу?

Ескоріал. *Поч. XVII ст.*

Здійсніть віртуальну прогулянку королівською резиденцією Філіппа II, переглянувши відео «Палац-монастир Ескоріал».

Вечелліо Тіціан. Філіпп II в обладунках. *1550–1551 рр.*

Філіпп II чимало зробив для впорядкування законів і вдосконалення управління країною. У роки його правління головним ворогом Іспанії стала Англія. Вона прагнула проникнути в Новий Світ, але Філіпп не хотів ні з ким ділити прибутки від своїх колоній і не давав британським торговельним кораблям перетнути Атлантику. У відповідь англійські пірати грабували навантажені золотом і сріблом іспанські судна. Неоголошена морська війна між двома країнами виснажила Іспанію.

Великі географічні відкриття надали Іспанії нових можливостей. Успішно розвивалося сільське господарство, у містах виникали перші мануфактури, розквітла торгівля. Її провідним центром

стала Севілья. Проте минуло лише декілька десятиліть, і ситуація змінилася. На противагу політиці меркантилізму, що запроваджували в життя французькі правителі, іспанські королі знищили умови для розвитку вітчизняної промисловості. Хоча з Америки надходило багато золота й срібла, гроші не вкладали у виробництво. Іспанське дворянство використовувало їх для власних потреб і розплачувалося ними за іноземні товари. З дворянських гаманців іспанські капітали перетікали в інші країни. Величезні кошти поглинала боротьба з протестантами по всій Європі, яка стала головною метою іспанських монархів. Економічний занепад спричинив загальне ослаблення країни. Поступово Іспанія перетворилася на другорядну європейську державу.

3. Нідерланди у складі імперії Карла V. Нідерланди (з нідерл. – *нижні землі*) розкинулись у нижній течії річок Рейну, Маасу та Шельди.

ПОДРОБИЦІ

Центральні райони країни – Брабант і Фландрія – славилися своїм сукнарством. Жителі північних земель – Голландії та Зеландії – займалися кораблебудуванням та рибальством. Населення південних провінцій постачало сільськогосподарську продукцію. На прибережних рівнинах нідерландці спорудили вітряки, через які безперервний вітер з моря віддавав частину своєї енергії млинам і насосам. У міському виробництві й у селі успішно розвивалися нові капіталістичні відносини.

Зручне географічне розташування Нідерландів сприяло розвитку міжнародної торгівлі. У країні діяла налагоджена система прекрасно обладнаних портів. 17 провінцій Нідерландів справедливо вважалися найбагатшою частиною Іспанського королівства. Податки з них приносили Іспанії в сім разів більше прибутків, ніж золото й срібло з Нового Світу.

Карл V управляв Нідерландами через свого намісника.

Політика Габсбургів у Нідерландах

ПОЗИТИВНІ РИСИ	НЕГАТИВНІ РИСИ
• Збереження вольностей міст	• Збереження податків
• Збереження представницького органу – Генеральних штатів	• Засилля іноземців у керівництві країни
• Надання купцям широких можливостей в Іспанії та в Новому Світі	• Установлення інквізиції (гоніння на протестантів)

Розгляньте гравюру. Які процеси виробництва цукру на ній зображено?

Виробництво цукру. *Нідерландська гравюра. XVII ст.*

4. Національно-визвольна війна в Нідерландах (1566–1609 рр.). Філіпп II погано знав Нідерланди й думав лише про те, щоб витягти з них якомога більше коштів для потреб Іспанії.

Країну охопило масове обурення. Серед невдоволених було чимало дворян, лідером яких стали принц **Вільгельм Оранський**, граф Егмонт та адмірал Горн. Один із придворних презирливо обізвав їх **гьо́зами** – жебраками, але ті, кому адресувалась образа, підхопили слово й використали його на свій лад. Невдовзі так з гордістю стали називати себе всі борці за незалежність Нідерландів.

Визвольний рух почався влітку **1566 р.**, коли всією країною розгорнулося повстання іконоборців (противників ікон). Повстання придушили, але воно змусило владу пом'якшити закони проти єретиків. Таке рішення не влаштовувало Філіппа II. Намісником провінції він зробив герцога Альбу – жорстокого фанатика, який обіцяв вогнем і мечем викоренити єресь і привести Нідерланди до повної покори своєму монарху.

Вільгельм Оранський і частина його прибічників змушені були тікати за кордон. Майно жертв кривавих розправ ішло на користь короля, у Нідерландах зростала кількість збіднілих і безробітних. Країна опинилася на межі економічної катастрофи. Спроба Альби ввести нові податки поклала край народному терпінню.

Нідерландці піднялися на партизанську боротьбу, яку підтримав принц Оранський. Навесні **1572 р.**, з початком загального повстання північних провінцій, він повернувся в Нідерланди й очолив визвольний рух, який перетворився на **національно-визвольну війну** – боротьбу пригніченого народу проти іноземного володарювання.

5. Народження Республіки Сполучених Провінцій. Після декількох років боротьби виснажені південні провінції пішли на угоду з Філіппом II. Вони погодилися повернутися під владу Іспанії за умови виводу з їхніх територій іспанського війська й збереження деяких привілеїв. На противагу північні

Розгляньте репродукцію картини. Як ви вважаєте, чи могли дії іспанських солдатів спричинити національно-визвольну війну? Відповідь обґрунтуйте.

Пітер Брейгель Старший. Іспанські солдати грабують нідерландське село. *1566 р.*

провінції були за продовження визвольної боротьби до переможного кінця. У **1579 р.** в місті Утрехті вони домовилися про об'єднання в **Утрехтську унію**, яка поклала початок повному розриву з Іспанією. У 1581 р. владу Філіппа II в Нідерландах скинули. Правителем країни мав стати Вільгельм Оранський, але принца підступно вбили. Посада перейшла до його сина, талановитого полководця Моріца Насауського, а вищим органом влади стали Генеральні штати. Північні провінції оголосили себе **Республікою Сполучених Провінцій**.

Після невдалих спроб повернути владу над Нідерландами Іспанія 1609 р. підписала з ними перемир'я на 12 років. Фактично вона визнала незалежність нової європейської країни. Водночас перемир'я означало розкол раніше єдиних провінцій на дві частини. Південні провінції залишились у володінні іспанського короля та згодом склали основу сучасної держави Бельгії. Лише в **1648 р.** іспанці офіційно визнали незалежність Республіки Сполучених Провінцій.

Найрозвиненішою провінцією Республіки Сполучених Провінцій була Голландія, тому так невдовзі стали називати всю країну. У країні успішно розвивалися капіталістичні відносини, що сприяло поширенню кальвінізму. Значних успіхів досягли в суднобудуванні – було створено найпотужніший у світі флот. Це дало змогу Голландії заснувати колонії в Африці, витіснити конкурентів з Індонезії та частково – з Індії. В Америці голландська колонія Новий Амстердам у майбутньому перетворилася на Нью-Йорк.

Документ

XVII ст. Англійський економіст Томас Мен про піднесення Нідерландів

Я міг би навести за взірець різні держави християнського світу, які, маючи замало власних територій, досягли великого багатства й могутності своєю ретельною торгівлею з іноземцями. Серед них Сполучені Провінції Нідерландів є зараз найкращим і славним взірцем.

Відколи вони скинули із себе ярмо іспанського рабства, як чудово розвинули вони свої здібності! Які великі кошти вони отримали, щоб захищати свою свободу проти могутності такого великого ворога! І чи відбулося все це завдяки їхній безперервній старанності в торгівлі? Чи не є їхні провінції складами товарів для більшості країн християнського світу, завдяки чому їхнє багатство, судноплавство, моряки, ремесла, народ, а тому й суспільні прибутки... зросли до дивовижних розмірів? Якщо ми порівняємо часи їхнього поневолення з їхнім нинішнім станом, то вони видадуться нам іншим народом...

Усьому світові дивом здасться, що така маленька країна... маючи обмаль природних багатств, їстівних припасів, лісу або інших необхідних для війни й миру припасів, попри це має все в такому надзвичайному достатку, що, крім своїх власних потреб (дуже великих), ...продає іншим державам кораблі, артилерію, снасті, зерно, порох, кулі тощо.

1. Чому автор вважає, що після звільнення від іспанського панування голландці стали іншим народом? 2. Що, на думку Мена, спричинило швидкий розвиток країни?

1. Схарактеризуйте зовнішню та внутрішню політику імператора Карла V.
2. Як відбувся розпад династії Габсбургів на дві гілки?
3. Що нового вніс у зовнішню політику Іспанії Філіпп II порівняно з Карлом V?

4. Чому нідерландські провінції вважали найбагатшою частиною Іспанського королівства?
5. Як ви вважаєте, чи існував зв'язок між кальвіністською вірою та розгортанням національно-визвольного руху в Нідерландах?
6. Чому єдині нідерландські провінції розпалися на дві частини – північ та південь?

1. *Розгляньте карту «Держава Карла V та її поділ» (с. 11) і на контурній карті різними кольорами зафарбуйте ті території, які після зречення Карла V відійшли до іспанських Габсбургів, а які – до австрійських.*
2. *На карті покажіть території, де голландці заснували колонії.*
3. *Виконайте онлайн-вправу «Володіння Габсбургів».*

Робота у групах. Схема **Fishbone** (Скелет риби). Об'єднайтеся у три групи. Кожна група отримує аркуш паперу, на якому зображено скелет риби. На носі риби запишіть: «*Проблема*: Чому в XVII ст. Іспанія занепадала, а Нідерланди процвітали?». Сформулюйте й запишіть угорі *причини* означеної проблеми, унизу – *факти*, що стали наслідком зазначених причин, на хвості – *висновки*. Визначте представників груп, які презентують результати роботи на загал.

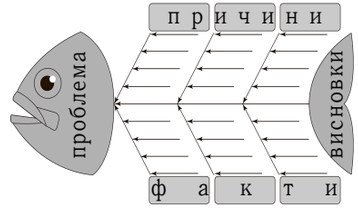

§11 АНГЛІЯ В ДОБУ ТЮДОРІВ

Подумайте! Складіть логічні пари зі слів і словосполучень, зазначених у хмаринці.

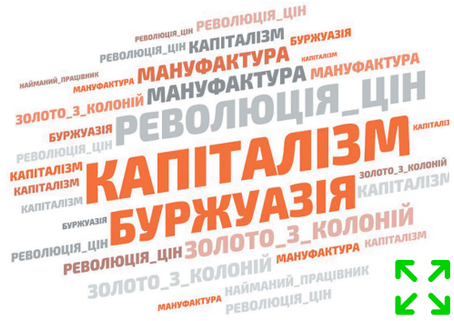

1. Епоха Генріха VIII. У 1485 р. після закінчення війни Троянд англійський престол посіла династія Тюдорів. Значне посилення держави й королівської влади відбулося за правління **Генріха VIII** (1509–1547).

Генріх успадкував величезну скарбницю і став одним з найбагатших монархів Європи. Тепер його мета полягала в перетворенні Англії на провідну державу. Аби досягти цього, Генріх будував численні палаци та прикрашав їх чудовими творами мистецтва. За його підтримки у країні поширювались ідеї гуманізму й Ренесансу. Монарх особисто контролював надійність берегових укріплень і фортець. Він створив військовий флот, який сучасники називали «дерев'яними воротами Англії».

Водночас важливі зміни відбувалися в англійському суспільстві. Нові дворяни – джéнтрі – займалися прибутковим вівчарством, створювали у своїх маєтках ткацькі мануфактури та активно торгували. Великі землевласники – лендлóрди, які також багатіли завдяки вівчарству, прагнули розширювати й надалі пасовища. Багатші селяни скуповували ділянки збіднілих сусідів. Лендлорди ж силою зганяли із землі селян, які перетворювалися на пáуперів – людей повністю позбавлених засобів до існування. Влада жорстоко розправля-

лася з пауперами: за жебрацтво їх таврували, калічили та навіть страчували. Такі закони дістали назву «**Криваве законодавство**».

2. Королівська Реформація. Коли в Англію стали проникати реформаторські ідеї, Генріх VIII кинув виклик Риму. Він вирішив створити в Англії незалежну від Папи церкву й підпорядкувати її собі. До цього короля спонукало бажання розірвати власний шлюб з іспанкою Катериною Арагонською, на що Папа Римський не давав дозволу. Водночас створення власної церкви означало привласнення незліченних багатств католицької церкви. **1534 р.** парламент ухвалив «**Акт про супрематію**» (верховенство), який оголосив короля єдиним главою і захисником англійської церкви. Монастирі закрили, а монахів розігнали. Монастирські землі й майно, а також власність церкви перейшли до короля. Реформована англійська церква запозичила ідею Лютера про «виправдання вірою» і відкинула частину таїнств. Але загалом вона мала багато спільного з католицькою церквою: зберегла ієрархію духовенства та його пишне вбрання, ушанування ікон і святих, прикрашання церков, використання під час богослужіння органної музики.

Розгляньте портрет. Які основні риси особистості Генріха VIII намагався підкреслити художник?

Ганс Гольбейн Молодший. Генріх VIII. *1539–1540 рр.*

Нова віра отримала назву «англіканська» і швидко поширилася. Це й не дивно: адже тим, хто відкрито відмовлявся її прийняти, загрожувала смертна кара. Не поступився своїми переконаннями й не погодився визнати короля главою церкви знаменитий гуманіст Томас Мор, через що загинув на ешафоті. Проте попри всі розправи чимало англійців продовжували таємно сповідувати католицтво.

Розгляньте репродукцію картини. До якої соціальної верстви, на вашу думку, належить зображена родина? За якими деталями ви це визначили?

Річард Коллінз. Англійська родина за чаєм. *1727 р.*

Подумайте! Яка могла бути справжня причина невизнання Т. Мором короля главою церкви (пригадайте книжку «Утопія»)?

Католицтво було тимчасово відновлене за правління доньки Генріха VIII – Марії Тюдор (1553–1558). Королева жорстоко переслідувала протестантів, що викликало різке невдоволення з боку англійців.

3. Єлизавета I. Англія з радістю сприйняла прихід до влади доньки Генріха VIII й Анни Болейн **Єлизавети I Тюдор**. Нова королева зробила остаточний вибір на користь англіканства. Її крок мав важливі політичні наслідки: Англія стала форпостом європейських протестантів, а тому – головним ворогом католицької Іспанії.

Маркус Герардс Молодший. Єлизавета Англійська. *1600 р.*

Правління королеви Єлизавети тривало 45 років (1558–1603) і увійшло в історію як «золота доба» Англії. Економіка й культура розквітли, і країна перетворилася на провідну європейську державу. Велика заслуга в цьому належала королеві – Єлизавета була обдарованою людиною та отримала прекрасну освіту. Її міністри й фаворити були поетами та філософами, воїнами й мореплавцями, героями й видатними політиками.

Щоб не допустити релігійних війн, Єлизавета прагнула залучити на свій бік і католиків, і протестантів. Монархиня запевняла своїх підданих, що піклуватиметься про всіх, незалежно від їхнього віросповідання. Така позиція зробила Єлизавету дуже популярною, тому англійці називали свою королеву «улюбленицею народу».

В економіці Єлизавета проводила політику **протекціоні́зму**, тобто підтримки внутрішнього виробництва й торгівлі, яка була спрямована на захист національної економіки від іноземців.

Методи протекціонізму

- Введення високих мит на іноземні товари
- Надання притулку досвідченим іноземним фахівцям-протестантам
- Виникнення нових і вдосконалення старих галузей виробництва
- Підтримка винахідників та організаторів мануфактур

Наслідком такої політики став бурхливий розвиток англійського виробництва. Англійські товари проникали в усі куточки світу. Заморську торгівлю вели купці, об'єднані у великі компанії. Розвивалися також зв'язки й в інших напрямах. Виникненню та діяльності торговельних компаній сприяла королева. Вона була членом декількох з них, вкладала гроші в торговельні операції та отримувала чималі прибутки.

Подумайте! Яке прозвання (крім «улюблениці народу») можна було б дати Єлизаветі I?

У внутрішній політиці Єлизавета продовжила втілювати в життя «Криваве законодавство», зобов'язавши найманих працівників працювати на того господаря, який бажав їх найняти.

Лондон. *Гравюра. XVI ст.*

4. Англія готується стати володаркою морів. Зовнішню політику Єлизавета проводила з урахуванням економічних інтересів своєї держави. Головною суперницею Англії була Іспанія, яка заборонила англійським «єретикам» торгувати зі своїми колоніями в Новому Світі. Декілька англійських кораблів спробували прорватися до американських берегів, але потрапили до рук іспанців і стали жертвами жорстокої розправи. Аби помститися, англійці захоплювали та грабували іспанські кораблі.

Френсіс Дрейк. *Друга пол. XVI ст.*

У 1577 р. англійський пірат **Фре́нсіс Дрейк** перетнув Атлантику, вийшов у тихоокеанські води та несподівано атакував іспанські порти. Там Дрейк захопив величезний запас золота з кораблів, завантажений для відправлення до Європи. Аби врятувати здобич, він спрямував свій корабель «Золота лань» в Індійський океан. Обігнувши Африку, Дрейк мимоволі здійснив друге в історії навколосвітнє плавання і в 1580 р. повернувся до Англії. Іспанський король Філіпп II вимагав, щоб Єлизавета повернула награбоване й покарала пірата. Але королева, яка таємно вклала гроші в експедицію Дрейка, прибула на «Золоту лань» і прямо на борту власноруч посвятила безстрашного пірата в лицарі.

Відносини між двома країнами дедалі загострювалися. Англія підтримувала Нідерланди, які повстали проти Іспанії, і переховувала у своїх портах бунтівників. У відповідь іспанці організували в Англії низку католицьких заколотів. Конфлікт досяг межі через претензії на англійський престол ревної католички шотландської королеви **Марії Стю́арт** – родички й спадкоємиці Єлизавети. Згодом Марію було страчено за вироком англійського суду за змову проти королеви.

Дізнайтесь! У яких творах відомих письменників описано трагічну долю Марії Стюарт?

Звістка про смерть Марії Стюарт викликала гнів ревного католика Філіппа II: він вдався до рішучих дій. Іспанія зібрала величезний флот із 134 кораблів – Велику армаду. Англія змогла виставити лише 100 суден, проте вони були маневреніші за іспанські й краще озброєні артилерією. Це допомогло англійцям успішно діяти проти громіздких і неповоротких кораблів армади. Остаточного удару іспанцям завдали жорстокі бурі, які потопили значну частину їхнього флоту. Додому повернулися залишки Великої армади – лише її третина.

Англійці святкували перемогу та для посміху назвали переможену армаду «Непереможною». Морську могутність Іспанії було зламано. Англія готувалася стати володаркою морів.

Розгляньте портрет. Чим він відрізняється від більшості зображень правлячих осіб?

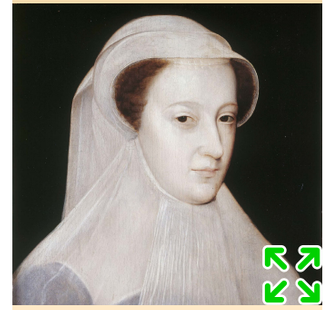

Франсуа Клуе. Марія Стюарт після повернення до Шотландії. *1560 р.*

Документ

8 серпня 1588 р. Промова Єлизавети перед англійським військом

Як ви бачите, я зараз серед вас не для розваг чи забави, але сповнена рішучості в самому вирі й у запалі битви залишитися жити чи померти серед вас... в ім'я мого Господа, мого королівства, мого народу, моєї честі та моєї крові. Я знаю, що маю тіло слабкої і тендітної жінки, але в мене серце й душа короля, і короля Англії. І я думаю, це брудна брехня... що Іспанець (Філіпп II) чи будь-який інший правитель Європи можуть наважитися переступити кордони мого королівства... Я сама візьмусь за зброю, сама стану вашим генералом, вашим суддею і нагороджу кожного по заслугах на полі битви.

***1.** Про які риси характеру королеви свідчить її промова? **2.** Як це звернення могло вплинути на бойовий дух англійців?*

Перегляньте фрагмент з історичної драми про правління англійської королеви Єлизавети I під час англо-іспанської війни. Подумайте, як ви вчинили б на місці королеви.

5. Монарх і парламент в Англії. На відміну від інших європейських країн, де з посиленням абсолютизму станово-представницькі органи втрачали своє значення, в Англії парламент залишався активним. Провідну роль у ньому відігравала палата громад, до якої входили переважно представники нового дворянства та буржуазії. Вони мали від Єлизавети підтримку у своїй економічній діяльності, а натомість підтримували королеву. Ця співпраця дала тріщину на зламі XVI–XVII ст., коли палата громад стала наполягати на своєму праві брати участь у формуванні економічної політики держави.

Невдоволення парламенту спричиняла також релігійна політика королеви. Посилилися виступи **пурита́н** (з лат. – *чистий*) – прибічників подальшого очищення англіканської церкви від залишків католицизму й встановлення кальвіністських порядків. Насамперед вони вимагали скасувати єпископат і запровадити вибори священників громадою. Це означало б підрив авторитету англіканської церкви та її глави – королеви.

Єлизавета не мала дітей і була останньою представницею династії Тюдорів. Після її смерті англійський трон успадкував шотландський король **Яків (Джеймс) Стюарт** (1603–1625), син страченої Марії Стюарт. Він об'єднав під своєю владою Англію, Шотландію та Ірландію, поклавши початок триєдиному королівству – Великій Британії. За перших Стюартів розбіжності між королем і парламентом продовжували посилюватися. Згодом вони призвели до відкритого конфлікту – громадянської війни й повалення монархії.

1. Яких заходів ужив Генріх VIII для зміцнення держави й королівської влади?
2. Чому закони Генріха VIII, спрямовані проти жебрацтва, назвали «Кривавим законодавством»?
3. Як перехід до англіканства вплинув на королівську владу?
4. За що Єлизавету називали «улюбленицею народу»?
5. Чому Єлизавета посвятила пірата Френсіса Дрейка в лицарі?
6. Як було зламано морську могутність Іспанії?
7. Чому в останні роки перебування на троні в Єлизавети погіршилися стосунки з парламентом?

1. *У зошитах складіть порівняльну таблицю* ***«Релігійна політика Генріха IV (Франція) та Єлизавети I (Англія)»****.*
2. *На контурній карті прокладіть маршрут подорожі Френсіса Дрейка.*
3. *Виконайте онлайн-вправу «Англія в добу Тюдорів».*

1. Візьміть участь у рольовій грі «**Шість капелюхів**», під час якої з різних точок зору обговоріть «золоту добу» Єлизавети. Шість учнів/учениць одягають капелюхи різного кольору. «Синій капелюх» контролює хід гри та занотовує виступи учасників/учасниць. Решта виступає за чергою. «Білий капелюх» перелічує лише факти з біографії Єлизавети та її конкретні справи для тогочасної Англії. «Жовтий капелюх» зосереджується на позитивних моментах в житті королеви та її здобутках в різних сферах. «Чорний капелюх» виступає з критикою політики Єлизавети. «Червоний капелюх» фокусується на емоціях: аналізує, чому королева була «улюбленицею народу», як ставилася до своїх підданих загалом і до конкретних осіб зокрема. Останнім виступає «Зелений капелюх»: акцентує увагу на нових ідеях, які запропонувала та намагалася втілити в життя королева. Наприкінці «Синій капелюх» підбиває підсумки й звертається до класу за оцінкою висловлених аргументів: хто був переконливіший, хто сподобався найбільше, і з урахуванням думки загалу виставляє бали.

2. Перегляньте відео «Правління Єлизавети I (частина 1)». Пригадайте імена інших відомих вам королев чи видатних жінок-політиків.

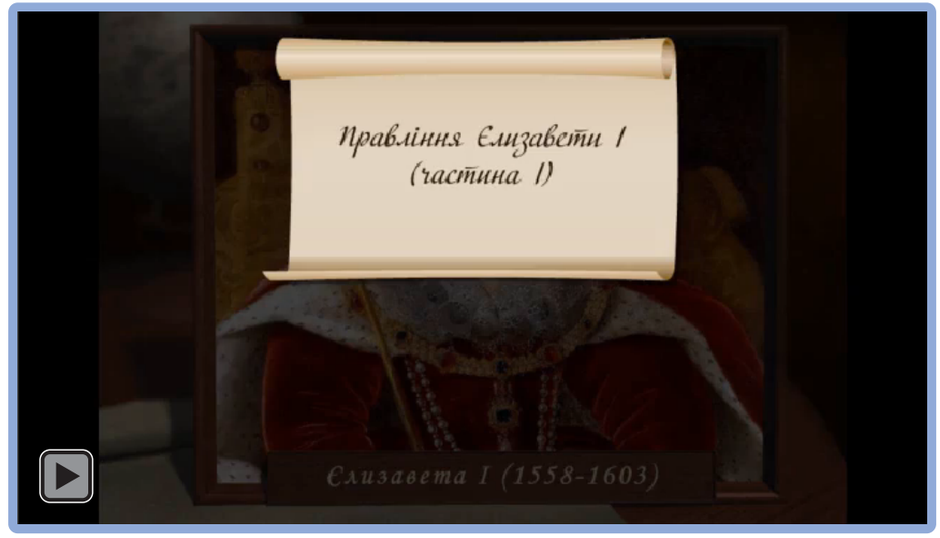

§12 АНГЛІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

Пригадайте! Що спільного англіканська церква мала з лютеранством, а що – з католицизмом??

1. Переддень революції. На зламі XVI–XVII ст. в Англії дедалі більшої ваги набували торговельно-підприємницькі кола; відносини на селі швидко втрачали феодальний характер. Стрімко розвивалася внутрішня і зовнішня торгівля – завдяки острівному розміщенню територія Англії швидко перетворилася на єдиний ринок. Прибічникам змін протистояли ті, хто виступав за збереження старих порядків, – аристократія, феодальне дворянство й англіканська церква. Вони становили опору англійської монархії та отримували від неї численні пільги. Підприємці й нові дворяни набували щодалі більшої ваги в економічному житті. Вони не хотіли витрачати свої гроші на постійні внески на користь англіканської церкви й тому дедалі помітніше схилялися до пуританізму. На початку XVII ст. в пуританізмі виокремилися дві течії:

Антоніс ван Дейк. Подвійний портрет Карла I та його дружини Генрієтти-Марії. *Бл. 1635 р.*

• **пресвітеріáни** – верхівка джентрі й купецтва;
• **індепéнденти** (з англ. – *незалежний*) – середня та дрібна буржуазія, пересічні містяни й селяни.

У 1625 р. на англійський престол зійшов **Карл I Стюарт** (1625–1649). Як і його батько Яків I, Карл не любив пуритан і виявляв прихильність до католиків.

У зовнішній політиці перші Стюарти також нехтували інтересами англійської буржуазії. До того ж король не звертав уваги на парламент і наділяв важливими повноваженнями своїх придворних. Поступово монарх і парламент перетворювалися на два протиборчі центри. У 1629 р. Карл I взагалі розігнав парламент. Упродовж наступних одинадцяти років він правив одноосібно.

Пригадайте! Схарактеризуйте зміст документа «Велика хартія вольностей» та його значення.

За таких умов загострилося становище в Шотландії, яка 1639 р. почала війну за незалежність від Англії. Наступного року король скликав новий парламент, що стало початком **Англійської революції** – стрімкої докорінної зміни суспільно-політичного устрою (1640–1660). Цей парламент пропрацював аж 13 років й отримав назву «Довгий». Він передав Карлу I Велику ремонстрацію (протест) – звинувачення проти зловживань королівської влади.

Карл спробував заарештувати парламентських лідерів, але лондонці сховали їх. Тим часом вулиці столиці заповнили озброєні натовпи. Король залишив Лондон, вирушивши на північ країни – туди, де йому ще зберігали вірність, щоб зібрати там військо. У серпні 1642 р. Карл I підняв свій бойовий прапор: так почалася війна проти парламенту. Перший мирний (парламентський) період англійської революції завершився. Вона вступила у свій другий етап – громадянську війну.

Подумайте! Як ви розумієте термін «громадянська війна»?

2. Громадянська війна. Парламент підтримували здебільшого жителі більш розвинених східних графств – купці й фінансисти, міські ремісники й торговці, джентрі й селяни. Йому підпорядковувався флот та основні порти Англії, але парламентське ополчення складалося з розрізнених, погано навчених і слабко озброєних загонів.

На боці короля були знать, феодальне дворянство Півночі, англіканське духовенство. Королівське військо було набагато досвідченіше й краще підготовлене, ніж парламентські сили. Тому початок війни склався вдало для Карла I. Успіхам короля сприяло й те, що парламентські генерали уникали рішучих дій, а сам парламент, де переважали пресвітеріани, намагався примиритися з королем і періодично вступав з ним у переговори. Індепенденти, як в армії, так і в парламенті, вимагали активізації бойових дій і рішучої перемоги над силами монархії. Суперечності між ними та пресвітеріанами дедалі загострювалися. У цей складний момент лідером індепендентів став **Óлівер Крóмвель** (1599–1658).

Кромвель створив армію нового зразка – боєздатну, організовану, натхненну ідеалами свободи й справедливості. Це було перше в історії Англії регулярне військо. Воно почало перемагати кавалерію. За прості, але надійні металеві обладунки солдатів Кромвеля прозвали «залізнобокими».

Англійська революція

- Території, підконтрольні парламенту на 1643 р.
- Території, які перейшли під контроль парламенту впродовж 1643—1645 рр.
- Території, що залишалися вірними королю
- Місце вирішальної перемоги війська Кромвеля над військом Карла I у червні 1645 р.
- Головна ставка Карла I
- Район поширення руху левелерів у 1649 р.
- Походи Кромвеля проти повсталих ірландців і шотландських прихильників Стюартів у 1649—1650 рр.
- Повернення Карла II і відновлення монархії в Англії у 1660 р.

ПОДРОБИЦІ

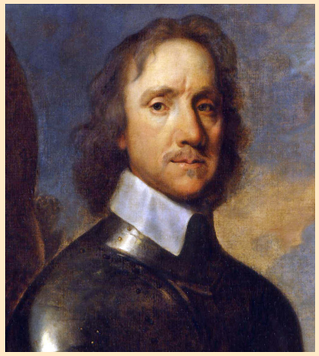

Роберт Волкер.
Олівер Кромвель.
Фрагмент. 1649 р.

Кромвель народився в сім'ї небагатого землевласника й отримав суворе пуританське виховання. Він закінчив міську школу, вивчав право в Лондоні й там одружився з донькою багатого купця. Повернувшись додому, Кромвель став зразковим господарем, поважною і відомою людиною. Його обрали спочатку до Короткого парламенту, а згодом – і до Довгого.

З початком громадянської війни Кромвель вступив до парламентського війська. Він розумів: для перемоги над королем потрібне зовсім інше військо – згуртоване й дієздатне. Кромвель сформував загони з відважних і чесних пуритан, сам навчав їх військової справи, установив залізну дисципліну. Він пішов на нечуваний для того часу крок – призначав на офіцерські посади не дворян, а хоробрих і здібних простолюдинів.

3. Республіка й протектора́т Кромвеля. Спроби парламенту домовитися з королем, а також рішення про розпуск армії повсюдно спричиняли протести. Це змусило Кромвеля піти на розрив із пресвітеріанською більшістю парламенту й об'єднати військо. Кромвель швидко розгромив нечисленних прибічників короля, а у грудні 1648 р. захопив Лондон. На судовому процесі над Карлом I короля звинуватили в державній зраді, розв'язанні громадянської війни й кровопролитті. Уперше в історії суд ухвалив смертний вирок правлячому монарху. Його стратили перед величезним натовпом людей на площі перед королівським палацом.

Пригадайте! Яку королеву стратили за правління Єлизавети I?

19 травня 1649 р. парламент оголосив Англію республікою. На той час палату лордів уже скасували, лишилася лише палата громад. Замість королівської влади діяла Державна рада, яка складалася з лідерів індепендентів і вищого військового командування. Рада мала підпорядковуватися палаті громад, проте насправді вони обидві повністю залежали від Кромвеля та його найближчого оточення.

Для зміцнення республіки Кромвель жорстоко розправився з тими, хто у громадянській війні підтримував Карла I.

Після завоювання Ірландії та Шотландії Кромвель повернувся до Лондона тріумфатором й силою розігнав парламент. 16 грудня 1653 р. він отримав довічну посаду лорда-проте́ктора (захисника) Англії, Шотландії та Ірландії. Республіка перетворилася на **протекторат** – режим одноосібної військової диктатури лорда-протектора Кромвеля.

Однак розв'язати складні внутрішні проблеми Кромвель не зміг. Торгівля й ремесла перебували в жалюгідному стані. Безробіття та зубожіння народу досягли небувалих розмірів.

Внутрішня та зовнішня політика протекторату Кромвеля

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА	ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
• Фактична військова диктатура Кромвеля як командувача збройних сил • Розподіл країни на 11 округів з повновладним генералом на чолі • Тотальний контроль влади над усіма сферами життя • Величезні витрати на утримання армії та флоту	• Вигідний мир з Голландією • Торговельний договір зі Швецією • Захоплення о. Ямайка • Навігаційний акт 1651 р. – заборона ввезення до Англії товарів на кораблях країн-посередників

Подумайте! Що спільного у протекторату Кромвеля та абсолютної монархії?

Розгляньте фотоілюстрацію. Подумайте, чому біля підніжжя постаменту зображено лева, символом чого він є.

Пам'ятник Оліверу Кромвелю біля Вестмінстерського палацу. Лондон *(1899)*

4. Реставрація Стюартів. У 1658 р. Кромвель помер. Терміново скликаний парламент ухвалив рішення про поновлення монархії та запросив на трон сина страченого монарха – **Карла II Стюарта** (1660–1685). Так у 1660 р. відбулася реставрація – поновлення на престолі династії Стюартів.

Попри обіцянки короля не карати учасників революції розпочалися жорстокі розправи, переслідування пресвітеріанських священників, повернення землі колишнім власникам. Однак правити країною по-старому було вже неможливо: у парламенті засідали представники буржуазії та нового дворянства, які контролювали дії короля. До того ж усередині парламенту утворилися дві політичні партії – **то́рі** і **ві́ги**.

Торі

- Відстоювали королівську владу та чинний лад
- Виражали інтереси аристократії та великих землевласників

Віги

- Виступали за зміни в економіці, державному й церковному устрої
- Захищали інтереси нового дворянства, купецтва й фінансистів

Розгляньте гравюру. До яких соціальних верств належать люди, які зустрічають короля під час в'їзду до Лондона?

В'їзд короля Карла II Стюарта у Вайтхолл. *XVII ст.*

Розгляньте гравюру. Кого, на вашу думку, намагався копіювати Яків II?

Яків II. *Гравюра. 1688 р.*

Ситуація в Англії погіршилася, коли після смерті короля Карла на престол зійшов його брат, католик Яків II (1685–1688). Він прагнув правити самовладно, тому партії торі та вігів об'єдналися, щоб позбавити його престолу.

Восени **1688 р.** королем проголосили протестанта Вільгельма II Оранського. Так відбувся безкровний державний переворот – **«Славна революція»**. Свою назву вона отримала на противагу кривавій революції середини XVII ст.

5. Утвердження парламентаризму. «Славна революція» поклала край віковій боротьбі між королем і парламентом, покінчила з абсолютизмом та ознаменувала собою утвердження в Англії парламентської монархії, у якій головну роль відігравав парламент, що мав право видавати закони. Такий порядок закріпив **«Білль (закон) про права»**.

Подумайте! Чому Вільгельм II Оранський погодився на обмеження королівської влади парламентом?

Документ

1689 р. З «Білля про права»

Духовні й світські лорди та громади... які зібралися сьогодні як повні та вільні представництва цього народу... заявляють для відновлення і підтвердження своїх давніх прав і вольностей таке:

1. Що намагання тільки королівським повелінням, без згоди парламенту, призупиняти закони чи виконання законів є незаконне...

4. Що стягування поборів на користь і в розпорядження корони... без згоди парламенту... незаконне...

8. Що вибори у члени парламенту мають бути вільні.

9. Що свобода слова, дебатів і всього того, що відбувається в парламенті, не може бути приводом для переслідування.

1. Схарактеризуйте конституційну монархію. 2. Чому її називають також парламентською?

З **1707 р.** нове державне утворення стали називати **Об'єднане Королівство Велика Британія**. Поступово склався порядок, за якого король мусив призначати міністрів з партії, яка переважала в парламенті. Такий уряд ніс відповідальність перед парламентом, а не перед королем. В Англії утвердилася **парламентська монархія** (в інших державах вона також має назву **конституційна**).

Система влади в Англії XVIII ст.

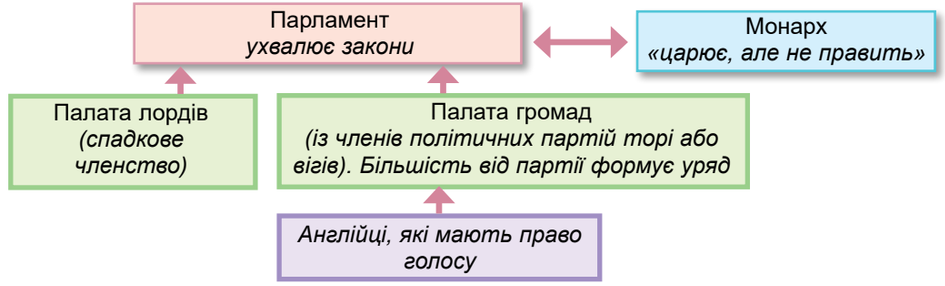

1. Що приваблювало англійську буржуазію в пуританізмі й що не влаштовувало в англіканській церкві? Хто такі пресвітеріани та індепенденти?
2. Які події стали приводом до початку Англійської революції?
3. Чому парламентське військо на початку громадянської війни зазнавало поразок, а згодом стало перемагати?
4. Коли та з яких причин відбувся перелом у громадянській війні? З якою подією пов'язаний його початок?
5. Що дає підстави вважати протекторат Кромвеля воєнною диктатурою?
6. Чому державний переворот 1688 р. називають «Славною революцією»?
7. Яку роль відігравав парламент у реставрованій монархії?

1. *На стрічці часу позначте основні події Англійської революції та громадянської війни XVII ст.*

2. *Заповніть порівняльну таблицю* ***«Європейські монархії в XVI–XVII ст.»***.

Абсолютна монархія		Парламентська монархія	
Права парламенту	Права короля	Права парламенту	Права короля

3. *Виконайте онлайн-вправу «Англійська революція».*

Складіть історичний портрет Олівера Кромвеля. Визначте, що переважало в його діяльності – позитивні чи негативні чинники.

§13 РІЧ ПОСПОЛИТА: ШЛЯХЕТСЬКА ДЕМОКРАТІЯ

Подумайте! Які українські землі й на яких умовах увійшли до складу Польського королівства в XIV–XV ст.?

1. Господарство й населення. Польське королівство було однією з провідних країн Центрально-Східної Європи. Основу економічного життя складали **фільва́рки** – панські господарства, засновані на праці залежних селян.

У XVI ст. фільварково-панщинне господарство досягло свого розквіту. **Шляхта** (дворянство) почала активно розгортати власне господарство, збільшуючи насамперед посівні площі під жито: адже в умовах стрімкого зростання цін на хліб це приносило їй чималі прибутки.

Зростання фільваркового господарства ґрунтувалося на широкому впровадженні панщини. Якщо на початку XVI ст. польські закони ще дозволяли вихід із кріпацтва, то в середині століття звільнення селян стало неможливе. Панщина зросла до трьох-чотирьох днів на тиждень. Селяни тікали від своїх хазяїв, але ті мали право безстроково розшукувати й повертати втікачів, а також карати їх на свій розсуд.

Пригадайте! У якому становищі в цей час перебували селяни Західної Європи? Вони були кріпаками чи особисто вільними?

У другій половині XVI ст. до чверті польського населення проживало в містах. Серед містян переважали організовані в цехи ремісники, які забезпечували здебільшого внутрішній ринок. Важливу роль у міському житті відігравало купецтво. Польське зерно, віск, льон, коноплі, смола й ліс мали широкий попит на Заході. Через територію Польщі простягались європейські торговельні шляхи, що забезпечувало процвітання великих портів на балтійському узбережжі, насамперед Гданська. Згодом з купецтва виокремилися банкіри.

Конкуренцію купецтву становили шляхта й духовенство. Вони мали особливо вигідне становище, бо за королівським привілеєм звільнялися від сплати мита на вивіз продуктів власного виробництва. Це гарантувало високі прибутки та сприяло діловій активності. Найбільшу заповзятливість виявляли магнати – найзаможніша та найзнатніша частина шляхти. У гонитві за грошима вони не обмежувалися плодами власного господарства, а скуповували продукцію у дрібних хазяїв і потім перепродували великими партіями.

Польські вершники. *Бл. 1570 р.*

Розгляньте ілюстрацію. Які символи зображено на гербі? Що вони означають?

Герб Речі Посполитої

ПОДРОБИЦІ

У багатьох містах поруч із поляками проживали представники інших народів. Особливо велику роль у торгівлі відігравали євреї, які після вигнання із Західної Європи розселилися на польських землях. Майже в кожному місті існували єврейські громади. Завдяки королівській підтримці євреї мали самоврядування та вільно сповідували іудаїзм, сплачуючи натомість податки на користь держави.

Подумайте! Які права мали єврейські громади на українських землях?

2. Шляхетська демократія. На зламі XV–XVI ст. у Польщі завершилось оформлення станової монархії: у країні діяв двопалатний парламент – сейм. Верхня палата – сенат – включала представників вищого духовенства та магнатів, які посідали високі державні посади. До нижньої палати – посольської ізби – входили депутати, обрані на сеймиках – з'їздах місцевої шляхти. Селянство та міста від участі в сеймі повністю усувалися. Головну роль у ньому дедалі більше перебирала на себе шляхта. Отож у Польщі сформувалася специфічна **аристократична (шляхетська) республіка**. Сейм міг не тільки впливати на рішення короля, але навіть обмежувати його дії. До того ж, хоча із XIV ст. у країні правили лише представники династії Ягеллонів, королі залишалися виборними. У ранньомодерній Європі існувала також така форма правління, як **бюргерська (олігархічна) республіка**. Склалася вона в містах-республіках роздробленої Італії. У Польщі ж із XVII ст. олігархічна магнатська верхівка здобувала дедалі більше влади та впливу.

Пригадайте! Які представницькі органи влади існували у країнах Західної Європи?

Усередині дворянського стану, між можновладцями й шляхтою, точилася боротьба за вплив на короля. **Сигізмунд II Август** (1548–1572) продовжив

політику батька, через що між королем і шляхтою виник конфлікт. Проте коли королю знадобилися гроші для ведення війни, а отримати їх він міг лише за згоди шляхти, монарху довелося піти на поступки. Сигізмунд II Август прийшов на засідання сейму не у звичному для нього модному італійському вбранні, а у шляхетському одязі. До того ж він звернувся до сейму польською мовою, а не латиною, як завжди. То були символічні ознаки зміни позиції короля, його прагнення домовитися зі шляхтою. Результатом компромісу стало затвердження принципу обрання польських королів.

Пригадайте! Хто з українських правителів мав титул короля?

Документ

XVI ст. З твору польського мислителя Анджея Фріча Моджевського «Про виправлення держави»

Аж ніяк недостатньо, щоб ти був шляхтичем і називався ним по чоловічій і жіночій родинній лінії, якщо не здобудеш собі шляхетства вчинками, бо без них шляхетство твоє перетворюється на ганьбу. І навпаки, якщо перед нами не шляхтич, а людина, позбавлена родовитості, проте славна й гідна поваги за свої вчинки, то така відсутність шляхетства не лише не є вадою, але й заслуговує величезної похвали, більшої, ніж усілякі герби та портрети предків...

Я вважаю, що проблема держави полягає в належній організації трьох її складових. Одна з них стосується громадянського суспільства, управління ним, збереження в ньому порядку та його захисту. Друга стосується чистого й щирого шанування безсмертного Бога, а третя – правильного виховання та освіти молоді.

Чому автор вважав виховання та освіту молоді одним з найважливіших завдань держави?

Розгляньте портрет. За якою модою вдягнений Генріх Валуа?

Франсуа Клуе. Генріх Валуа. *1570 р.*

Після смерті Сигізмунда II Августа, останнього з династії Ягеллонів, польським королем обрали французького принца **Генріха Валуá** (1573–1574). Король був зобов'язаний кожні два роки скликати сейм, не міг без його згоди оголошувати війну, укладати мир, видавати закони, скликати ополчення. Посилення позицій шляхти мало наслідком уведення в дію принципу вільного «вето» (від лат. veto – *забороняю*). Якщо хоча б один із депутатів сейму вимовляв: «Не дозволяю», рішення не ухвалювали.

Дізнайтесь! Як ви вважаєте, чи йде на користь вирішенню спільних справ право вето?

3. Утворення Речі Посполитої. Утвердження в Польському королівстві шляхетської демократії збіглося в часі з його об'єднанням з Великим князівством Литовським. Об'єднуючись із Литвою, Польща запобігала утвердженню Москви на берегах Балтики. До цих міркувань додавалося ще й те, що українське панство сподівалося на

польську підтримку щодо захисту своїх земель від нападів Кримського ханства, які з кінця XV ст. стали майже щорічними.

У **1569 р.** відбулося підписання **Люблінської унії** – угоди про об'єднання держав. Виникла польсько-литовська держава – **Річ Посполита** (польс. – *республіка*). У «державі двох народів» територія власне Польського королівства не перевищувала третини її загальної площі. Проте співвідношення реальної влади склалося на користь Польщі. Сучасники недаремно називали нову країну «союзом коня і вершника».

Люблінська унія привела до утворення багатонаціональної держави, тісно пов'язала долі польського, литовського, білоруського та українського народів.

Люблінська унія привела до утворення багатонаціональної держави, тісно пов'язала долі польського, литовського, білоруського та українського народів.

Річ Посполита

Польща та Литва – дві рівноправні частини у складі федерації

Спільно	Окремо
• Сейм • Грошова система • Зовнішня політика • Монарх був польським королем та великим князем литовським	• Органи влади та суду • Власне військо • Скарбниця

Розгляньте фотоілюстрації.
1. У яких українських містах є ратуші?
2. Дізнайтеся з додаткових джерел, чиєю резиденцією був собор у XVI–XVII ст. і що розміщується тут тепер.

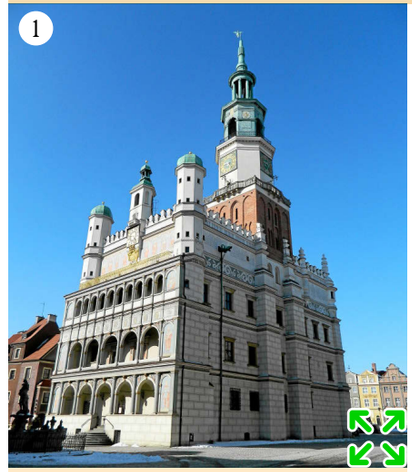

Ратуша в Познані. *1550–1560 рр. Сучасне фото*

Вавельський кафедральний собор у Кракові. *Сучасне фото*

Подумайте! Чи може український народ вважати культурну спадщину Речі Посполитої своєю? Відповідь обґрунтуйте.

Унаслідок укладення унії більшість українських земель відійшла від Литви до Польщі. Разом з польськими порядками в Україну прийшло кріпацтво. Польський уряд мав також намір ліквідувати українське козацтво. Частину його намагалися перетворити на реєстрове козацтво на службі в польського короля, а інших – зробити залежними селянами. Опір козацтва такій політиці згуртував довкола нього український народ і спричинив низку повстань, які згодом переросли в національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького.

Король Сигізмунд III Ваза був прибічником Контрреформації і допустив у країну єзуїтів. Вони взяли під свій контроль школи, розгорнули покатоличення протестантів і православних. У відповідь на це до табору незадоволених політикою Сигізмунда III приєдналася православна шляхта, яка вчинила збройний заколот. І хоча на полі бою переміг король, він не тільки не наважився переслідувати противників, а й навіть підтвердив усі шляхетські привілеї.

У **1596 р.** відбулася одна з найважливіших подій в історії релігійного життя в Україні – на церковному соборі в місті Бересті було підписано **Берестейську унію**. Новоутворена греко-католицька церква визнавала верховенство Папи Римського та основні католицькі догми, але зберігала при цьому православний обряд. Духовенство, шляхту та міщан, які визнали унію, зрівняли у правах з католиками.

Дізнайтесь! У яких областях сучасної України живе найбільше парафіян греко-католицької церкви?

4. Зовнішня політика. У першій половині XVI ст. позиції Польського королівства в Європі посилилися. Головною проблемою в зовнішній політиці були складні відносини з Московською державою. У результаті тривалих конфліктів, що неодноразово переростали у воєнні дії, Польща змогла приєднати Лівонію (частину Прибалтики), Смоленську та Чернігово-Сіверську землі.

На півночі Річ Посполита наразилася на Швецію, яка прагнула панувати на Балтійському морі. Відносини між державами зіпсувалися після приєднання Польщею Лівонії та особливо загострилися після того, як Сигізмунд III Ваза успадкував корону свого батька – шведського короля. Почалася війна, поразка в якій коштувала польському королю шведської корони. Річ Посполита вийшла з протистояння переможеною, утративши більшу частину Лівонії.

Сцена укладання миру між Польщею та Туреччиною. *Мініатюра. XVII ст.*

Третім напрямом зовнішньої політики Польщі став турецький. До початку XVII ст. відносини між двома країнами були мирні, хоча й не безхмарні. Після того як запорозькі козаки здійснили декілька походів на турецькі міста Причорномор'я та в Молдавію, відносини між Річчю Посполитою та Османською імперією різко погіршилися. 1620 р. розпочалася війна. Після декількох гучних перемог уже наступного року турки не змогли здолати польсько-козацьке військо в битві під містом Хотином. Султан погодився на підписання мирного договору з Річчю Посполитою на умовах «як до війни».

Пригадайте! Хто очолював у битві під Хотином Військо Запорозьке?

Перегляньте відеоскрайбінг, у якому представлено детальний перебіг битви козацького війська під Хотином, і з'ясуйте, чи правильно ви відповили на вищеподане запитання.

В історії Речі Посполитої розпочалася епоха потрясінь і занепаду, яка тривала до середини XVIII ст.

1. У чому полягала своєрідність господарсько-економічного життя Польщі в Ранньомодерну добу?
2. Чому в польському сеймі нелегко було дійти згоди?
3. Які зміни передбачала Люблінська унія?
4. Схарактеризуйте основні напрями зовнішньої політики Речі Посполитої.
5. Назвіть причини та результати війн зі Швецією, Московією та Османською імперією.

1. *На контурній карті позначте кордони Польщі у XVI ст. та Речі Посполитої після її проголошення.*
2. ***Робота в парах.*** *У зошитах складіть схеми* ***«Державний устрій Польщі кінця XV–XVI ст.»*** *(1-ша особа) та* ***«Державний устрій Речі Посполитої»*** *(2-га особа). Перевірте роботи одне одного.*
3. *Візьміть участь в онлайн-вікторині «Річ Посполита: шляхетська демократія».*

Робота у групах. Виконайте вправу «**Займи позицію**» з теми «Наслідки перебування українських земель у складі Речі Посполитої». Розділіть дошку навпіл і напишіть з одного боку *Позитивні наслідки*, з іншого – *Негативні наслідки*. Об'єднайтеся у три групи. Обговоріть: позитивні наслідки *(1-ша група)*, негативні наслідки *(2-га група)* – і презентуйте доповіді на загал. *3-тя група* визначить, чия позиція була більш аргументованою, переконливішою, приклеюючи наліпки на дошку під обраним написом.

§14 МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: НА ПОЛЯХ БИТВ І В ПАЛАЦАХ МОНАРХІВ

Подумайте! Утворіть логічні пари зі слів, зазначених у хмаринці.

1. Характер міжнародних відносин. На початку XVI ст. політична ситуація в Європі помітно змінилася. Тимчасом як Німеччина та Італія залишалися роздробленими, Франція, Іспанія і Англія перетворилися на міцні централізовані держави, у межах яких надалі склалися сучасні нації. Тут посилення монархії супроводжувалося використанням нових підходів до зовнішньої політики:

- зовнішні контакти не обмежувалися сусідніми країнами, а поширювалися всією Європою;
- діяв принцип «державного інтересу» – створення для власної країни найсприятливіших умов;
- зростали чисельність армії та масштаби воєнних зіткнень;
- використовувався релігійний чинник.

Проте, як і раніше, діяв середньовічний принцип династичних шлюбів та успадкувань. Його наслідком було періодичне перекроювання карти Європи.

2. Система політичної рівноваги. На початку XVI ст. наймогутнішими державами Західної Європи були Іспанія, Священна Римська імперія (у 1519 р. вони об'єдналися під владою Карла V) і Франція. Володіння Габсбургів майже з усіх боків оточували Францію, тому між двома країнами неодноразово виникали суперечки через прикордонні території. Воєнні дії велися з перемінним успіхом, однак остаточна перемога залишилася за Іспанією, після чого роздроблені італійські держави надовго підпали під її вплив. Під час релігійних війн Франція на тривалий час відійшла від активної зовнішньої політики. Головним ворогом Іспанії стала Англія. З приходом до влади Тюдорів вона отримала можливість впливати на хід європейських конфліктів і 1588 р. завдала важкої поразки «Непереможній армаді» Філіппа II.

У таких умовах важливо було не допустити переважання якоїсь із великих держав. Коли одна з них починала стрімко посилюватися, інші негайно укладали між собою союзи для стримування небезпечного суперника. До них зазвичай приєднувалися також менш значні країни-сусідки, і всі разом вони створювали противагу грізному претенденту на головування. Таку систему міжнародних відносин називають **системою політичної рівноваги**.

Постійна загроза з боку могутньої Османської імперії істотно впливала на міжнародні відносини. Турки захопили майже весь Балканський півострів, зламали опір Угорщини й наприкінці XVI ст. розгорнули наступ на австрійські володіння Габсбургів. Невдовзі вони почали просуватись і в українські землі, які входили до складу Речі Посполитої. На тиск з боку Османської імперії запорозькі козаки відповіли воєнними походами в турецькі володіння.

Пригадайте! Назвіть найвідоміші епізоди протистояння турків і запорозьких козаків.

Виник гострий польсько-турецький конфлікт, який уладнали завдяки втручанню англійської королеви Єлизавети. Саме тоді між Англією і українськими землями встановилися перші політичні контакти.

Серед європейських країн посилилося прагнення забути про релігійні суперечності та об'єднати весь християнський світ – католиків, протестантів і православних – проти грізного ворога.

3. Народження постійної дипломатії. Ускладнення взаємовідносин між європейськими державами супроводжувалося змінами в дипломатичній діяльності. Раніше кожне посольство відряджалося з конкретним дорученням та одразу після його виконання припиняло своє існування. У XVI ст. така тимчасова форма дипломатичних зв'язків була вже недостатньою. Виникла потреба у створенні постійних дипломатичних представництв в інших країнах. Поступово система постійних посольств набула загального поширення.

Ганс Гольбейн Молодший. Посланці. *1533 р.*

Тогочасного посла не випадково називали «почесним шпигуном»: у країні перебування він збирав корисну для своєї держави інформацію. Регулярно, інколи навіть двічі на день, він надсилав на батьківщину довгі звіти. Уряд отримував від послів повідомлення про стан військ, фінансові можливості, події внутрішнього життя інших країн. Усе це дозволяло вдало підбирати союзників, успішно використовувати слабкості противників, своєчасно вносити потрібні зміни в зовнішньополітичний курс.

Розгляньте репродукцію картини. Опишіть церемонію повернення послів.

Вітторе Карпаччо. Повернення послів. *1497–1498 рр.*

Виникнення постійної дипломатії спричинило появу спеціальних трактатів, присвячених правам та обов'язкам посла, правилам його поведінки. Загальновизнаний став принцип посольської недоторканності. Отримали наукове обґрунтування норми взаємовідносин між державами під час війни й миру, правила користування морями, поняття про непорушність міжнародного договору.

4. Тридцятилітня війна. На початку XVII ст. вибухнула війна, яка палала в Європі аж 30 років – з **1618** по **1648 р.** Ця перша загальноєвропейська війна увійшла в історію під назвою **Тридцятилітня**. Її спричинило загострення політичних суперечностей і релігійного розбрату.

Ще із середини XVI ст. в Німеччині з розгортанням Контрреформації посилився тиск католиків на протестантів. На допомогу католикам прийшли Папа Римський і Габсбурги – німецький імператор та іспанський король. Їхніх противників підтримували протестантські Англія, Республіка Сполучених Провінцій, Данія, Швеція, а також католицька Франція.

Приводом до війни стало повстання у Празі, де 23 травня 1618 р. озброєні захисники чеської незалежності розігнали уряд, сформований із прибічників Габсбургів. У відповідь велике католицьке військо вирушило проти повстанців і в 1620 р. розгромило їх у битві біля Білої Гори. Чехією прокотилася хвиля масових вигнань протестантів і жорстоких розправ над бунтівниками. Потім війна перекинулася на територію Німеччини, де перемагали також католики. Це створювало умови для встановлення панування Габсбургів на Балтиці та викликало занепокоєння у протестантських правителів Північної Європи. Воєнні дії проти Габсбургів почала Данія.

Документ

1627 р. З донесення французького дипломата Фанкана про міжнародне становище в Європі

...Габсбурги знайдуть кошти створити та екіпірувати флот, аби тримати в шорах північ, тривожити південь; у них знайдуться сили не лише для того, щоб перешкоджати торгівлі датчан, англійців і французів, а й для того, щоб захопити те, що їм не належить, і повернути те, що вони втратили. Ось чому вони поводяться так уперто й з таким піднесенням атакують усіма своїми силами короля Данії, міста Нижньої Саксонії, більшу частину яких вони вже зайняли.

Трохи не вистачає їм для того, аби стати власниками всього, і вони досягнуть цього, якщо дозволити їм діяти без перешкод і якщо король Данії капітулює. Отже, вся Німеччина, якщо вона буде підпорядкована Габсбургам, допоможе піднестися останнім і стане для них міцним п'єдесталом для того, щоб спорудити на ньому монархію та взяти гору над усім християнським світом.

1. Схарактеризуйте ставлення французького посла до Габсбургів. 2. Як французький уряд міг відреагувати на таке повідомлення?

Для боротьби з протестантами імператору Фердінанду II потрібна була власна армія. Її запропонував створити чеський дворянин Альбрехт Валленштейн – безстрашний воїн і талановитий полководець. Він набрав стотисячне військо та завдав датчанам декілька нищівних поразок. Справа протестантів здавалася програною, але тут у війну вступила Швеція.

Розгляньте портрети. Яку роль у Тридцятилітній війні відіграли зображені історичні особистості?

Антоніс ван Дейк. Альбрехт фон Валленштейн. *1629 р.*

Якоб Хофнагель. Портрет короля Густава II Адольфа. *1624 р.*

У 1630 р. військо під командуванням видатного полководця короля Густава II Адольфа почало наступ. Переможним маршем воно пройшло всю Німеччину й у 1632 р. зійшлося з католиками у вирішальній битві біля містечка Лютцена поблизу Лейпцига. Під ударами доблесних шведів Валленштейн відступив, але в розпалі бою загинув Густав Адольф. Протестанти втратили свого кращого полководця.

Останньою у війну вступила Франція. Разом зі Швецією вона здійснила низку успішних операцій. Становище протестантів поступово покращилося, однак загалом війна велася мляво. Сили країн-учасниць були виснажені, землі Німеччини, Австрії та Чехії вкрай розорені, а їхнє населення скоротилося в декілька разів. Усією Європою дедалі голосніше лунали заклики до миру.

Мирний конгрес проходив у німецькій Вестфалії і тривав близько семи років. Нарешті в **1648 р.** у м. Мюнстер було підписано договір, який підбив підсумки Тридцятилітньої війни, – **Вестфальський мир**. Він закріпив нове співвідношення сил в Європі: переважання Іспанії та імперії відійшло в минуле, посилилися Швеція та Франція. За умовами договору Швеція отримала низку територій у Північній Німеччині, що дозволило їй посісти панівні позиції на Балтиці. Франція заволоділа більшою частиною Ельзасу та Лотарингії та перетворилася на наймогутнішу в Європі державу. Європейські країни визнали незалежність Голландії та Швейцарії.

Найбільших збитків від війни зазнала Німеччина: частина її земель знелюдніла й буквально лежала в руїнах. Вестфальський мир остаточно закріпив самостійність окремих німецьких князівств, тобто політичну роздробленість країни. Співвідношення сил за Вестфальським миром визначило ситуацію в Європі на наступні десятиліття. Тривала та виснажлива війна забрала безліч людських життів, принесла горе та розорення цілим народам. Її головним уроком стало розуміння того, що релігійні суперечки неможливо розв'язати збройним шляхом.

Отже, сформувалася **Вестфальська система міжнародних відносин**, що заклала основи сучасного світового порядку – поділу світу на національні держави й утвердження принципу державного суверенітету.

Розгляньте репродукцію картини. Представників яких верств населення зображено? Чому, на вашу думку, одні учасники конгресу піднімають руки під час зачитування документа, а інші – не піднімають?

Герард Терборх. Укладання миру в Мюнстері. *1648 р*.

Переглянувши відео, дізнайтеся, який вигляд сьогодні має історична ратуша Мюнстера, де 1648 року було укладено Вестфальський мир, що поставив крапку в Тридцятилітній війні.

1. Що змінилося в характері міжнародних відносин порівняно із середньовіччям? Які нові та старі риси вони в собі поєднували?
2. Чому європейські країни прагнули підтримувати систему політичної рівноваги? Як вони це робили?
3. Що спричинило зміни в організації дипломатичної служби та в чому вони полягали?
4. Схарактеризуйте результати Тридцятилітньої війни.

1. *На контурній карті зафарбуйте території держав, які брали участь у Тридцятилітній війні, відповідно до коаліцій, до яких вони належали.*
2. *Спробуйте визначити основні етапи Тридцятилітньої війни та позначте їх на стрічці часу.*
3. *Візьміть участь у вікторині: виконайте онлайн-вправу «Становлення Вестфальської системи міжнародних відносин».*

1. Робота у групах. Візьміть участь в імітаційній грі **«Вестфальська конференція»**. Оберіть по дві-три особи до кожної з делегацій: Іспанії, Франції, Священної Римської імперії, Швеції. Коуч (ведучий) розпочинає конференцію і за чергою надає слово «делегаціям», які висловлюють свої претензії одна одній та обговорюють умови мирного договору й врешті-решт підписують документ. Коуч підбиває підсумки та пропонує решті присутніх визначити роль Вестфальського миру як події, що заклала основи сучасного світового порядку.

2. Перегляньте відео «Вестфальський мир, наслідки війни». Письмово перерахуйте ключові наслідки Тридцятилітньої війни та Вестфальського миру.

Запам'ятайте дати й синхронізуйте їх з подіями, що відбувалися в тогочасній Україні.

У світі

1534	«Акт про супрематію» англійського короля Генріха VIII
1558–1603	правління королеви Єлизавети I – «золота доба» Англії
1566–1609	національно-визвольна війна в Нідерландах
1569	укладення Люблінської унії та утворення Речі Посполитої
1579	укладення Утрехтської унії
1598	підписання Нантського едикту
1618–1648	Тридцятилітня війна
1648	підписання Вестфальського миру
1640–1660	Англійська революція

В Україні

?

Узагальніть вивчений матеріал розділу та за допомогою тестів перевірте, як ви його засвоїли.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 3.

ДЕРЖАВИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В XVI–XVII СТ.

1. Порівняйте представницькі органи влади у Франції, Англії, Іспанії.

Назва країни	Органи влади	Представлені в ньому верстви населення	Питання, які цей орган розв'язував	Відносини з королем

2. Визначте форму правління в Англії в період правління історичного діяча, якого зображено на портреті.

А Абсолютна монархія
Б Протекторат
В Конституційна монархія
Г Республіка

А	Б	В	Г

3. Використовуючи карту «Держава Карла V та її поділ», дайте відповіді на запитання.

А Які європейські території Карл V передав своєму брату Фердинанду в 1556 р.?
Б Які території Карл V передав своєму синові Філіппу II у 1556 р.?
В Які міста увійшли до складу Республіки Сполучених Провінцій?

4. Укажіть три ознаки, які характеризують економічний розвиток Польщі в період Раннього Нового часу.

А Звільнення селян від кріпацтва
Б Розвиток лісового промислу
В Повний занепад зовнішньої торгівлі
Г Зростання фільваркового господарства
Д Переважання в містах цехової організації виробництва
Е Бурхливий розвиток мануфактур

А	Б	В	Г	Д	Е

5. Історичний сторітелінг. Уявіть себе дипломатом однієї із західноєвропейських держав у період Нового часу. Поясніть, у чому полягали б ваші обов'язки.

ЗАВЕРШИТИ

СКАСУВАТИ

ТЕМАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ

РОЗДІЛ 3. ДЕРЖАВИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В XVI–XVII СТ.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Який французький король перший увів у свої накази фразу: «Така моя добра воля»?

А Карл IX
Б Франціск I
В Генріх IV
Г Людовік XIV

А	Б	В	Г

2. Яку економічну політику проводив у Франції Кольбер?

А Монетарну політику
Б Політику меркантилізму
В Політику патерналізму
Г Маркетингову політику

А	Б	В	Г

3. Укажіть правильне визначення терміна «індепенденти».

А Члени англійського парламенту, які підтримували короля
Б Члени консервативної партії Англії
В Прихильники пуританства, які виступали за невтручання держави у справи церкви
Г Члени англійського парламенту, які виступали за надання незалежності Ірландії

А	Б	В	Г

4. Визначте назву документа, який було видано за правління англійського короля Генріха VIII.

А	Б	В	Г

А «Акт про супрематію»
Б «Велика ремонстрація»
В «Криваве законодавство»
Г «Білль про права»

5. Укажіть назву унії, на підставі якої 1569 р. утворилася Річ Посполита.

А	Б	В	Г

А Кревська
Б Люблінська
В Берестейська
Г Кальмарська

6. Яка релігія поширилася в Республіці Сполучених Провінцій (Нідерландах) після визнання незалежності?

А	Б	В	Г

А Лютеранство
Б Католицизм
В Кальвінізм
Г Англіканство

7. У якій країні вибухнуло повстання, яке стало приводом до Тридцятилітньої війни?

А	Б	В	Г

А Франція
Б Іспанія
В Чехія
Г Швеція

Завдання на вибір трьох правильних відповідей із шести запропонованих варіантів

8. Укажіть три заходи, які було здійснено у Франції під час перебування при владі зображеної на портреті особи.

А Заборонили дуелі
Б Вийшла друком перша французька газета
В Заснували Французьку академію
Г Франція перемогла Англію
Д Стали друкувати французьку «Енциклопедію»
Е Дворяни й духовенство стали платити податки

А	Б	В	Г	Д	Е

9. Укажіть три факти, які характеризують період правління історичної особи, зображеної на портреті.

А Англійський пірат Френсіс Дрейк захопив іспанські кораблі з американським золотом
Б Вона стала королевою Шотландії
В Англія розгромила «Непереможну» армаду
Г Вона стала дружиною французького короля Франціска I
Д За її правління стратили Марію Стюарт
Е Англія виступала проти повстання в Нідерландах

А	Б	В	Г	Д	Е

10. Оберіть назви трьох періодів Тридцятилітньої війни.

А Чеський
Б Датський
В Датсько-шведський
Г Шведський
Д Франко-шведський
Е Франко-прусський

А	Б	В	Г	Д	Е

11. Оберіть три причини економічного занепаду Іспанії в XVI ст.

А Запровадження політики протекціонізму
Б Нераціональне використання срібла та золота з колоній
В Початок розвитку мануфактурного виробництва
Г Використання старих методів в економіці
Д Брак місцевої сировини для розвитку сукнарства
Е Торгівля з колоніями

А	Б	В	Г	Д	Е

Завдання на встановлення відповідності

12. Установіть відповідність між змістом і назвою історичного документа.

1 З якого боку не поглянь, я найбільше схожа на саму себе. Тому ніхто не в змозі мене приховати, навіть ті, що найбільш ретельно добирають собі лічину й титул мудреця.
2 Якщо церква стверджує, що те, що нам здається білим, є чорним – ми повинні негайно визнати це!
3 Якщо до природної могутності Франції король зможе приєднати силу, яку дають промисловість і торгівля... то велич і могутність короля зростуть до небувалих розмірів.
4 Якби народ надто благоденствував, його не можна було б утримати в межах його обов'язків. Його варто порівнювати з мулом, який, звикнувши до тягаря, псується більше від тривалого відпочинку, ніж від праці.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

А «Листи, спогади, настанови» Жана-Батіста Кольбера
Б «Духовні вправи» Ігнатія Лойоли
В «Похвала Глупоті» Еразма Роттердамського
Г «Політичний заповіт» кардинала Рішельє
Д «Нова Атлантида» Френсіса Бекона

13. Установіть відповідність між ім'ям історичної особи та її характеристикою.

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				

1 Карл V Габсбург
2 Альба
3 Філіпп II
4 Вільгельм Оранський

А Іспанський монарх, який переніс столицю країни до Мадрида
Б Один з лідерів національно-визвольної війни в Нідерландах
В Іспанський король, якого в 1519 р. проголосили імператором
Г Іспанський герцог, намісник Філіпа II в Нідерландах, релігійний фанатик

14. Розташуйте у хронологічній послідовності події з історії Англії.

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				

А Страта Карла I
Б Початок «Славної революції»
В Початок роботи «Довгого» парламенту
Г Реставрація Стюартів

15. Розташуйте у хронологічній послідовності події з історії Речі Посполитої.

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				

А Утворення Речі Посполитої
Б Укладення Берестейської унії
В Похід військ Сигізмунда III на Москву
Г Кінець правління династії Ягеллонів

ЗАВЕРШИТИ

СКАСУВАТИ